

Алишер НАВОИЙ

ҲОЛОТИ ПАҲЛАВОН МУҲАММАД

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

*Эй чарх, не даврларки даст эттинг,
Даврингда муҳаббат аҳлини маст эттинг,
Ҳар кимники, оламда забардаст эттинг,
Охир ажал илгида ани наст эттинг.*

Тариқ фаносида муфаррад ва фано тариқида мужаррад, жаҳондағи паҳлавонларнинг паҳлавони жаҳони ва паҳлавонлиғ жаҳонининг жаҳон паҳлавони, сурат ва маънида бешабих ва беназир, яъни Паҳлавон, шамсул-миллати ваддин¹ Муҳаммад Куштигир² сийрат ва суратида.

Паҳлавоннинг насабида саёдат шарафи бор, аммо чун тағойиси Паҳлавон Абусаид³ ким, замоннинг паҳлавон ва мусаллам куштигири эркондур ва Паҳлавон кичик ёшлиғ эрконда ул фанда кундан-кунга андин ғарибосор ва ажиб намудорлар зоҳир бўлур эркондир. Андоқки, оз фурсатда жамиъ абнойи жинс борини мағлуб қилиб, бориға фоиқ ва ғолиб келибдур. Чун рўзгор ҳарунлиғидин ва лайлу наҳор буқаламунлиғидин⁴ Паҳлавон Бусаид ҳаёт вадйатин муқтазойи ожил⁵ ға топшурубдур. Паҳлавон истиҳқоқ била паҳлавонлиқ сартақиясига ўлтурубтур ва бу тойифа сарҳалқалиғин тавъ ва рағбат била қабул қилибдурлар. Невчунки ул, агарчи куч ва забардастликда замоннинг мунфариди эркондур, аммо куштидонлиғ ва забардастлиғда ҳам андоқ экондур ва бу тойифадин бу ўтган тўрт-беш юз йил, балки минг йилда анингдек ҳеч ёд бермайдур ва нақл қилмайдур. Бовужуди улки, ўз фанидаки, кушти бўлғайким, шуҳрати ул исм биладур ва онча якфанликда ва мардум афканликда кичик ёшлиқ эркондурким, шогирд куштигир эркондур ва бу фанда не варзиш қилур эркондур. Чун қобилияти баланд тушгандур ва мулоямати таъби борча фунунға муносиб ва баҳраманд воқеъ бўлғондур, кўп фазонил ва камолот ҳам касб қилғондурким, замон аҳли борчада Паҳлавонни мусаллам тутар эрдилар.

Ул жумладин адвор⁶ ва мусиқий илмидурким, чун лаҳжаси ва ҳусни савти хўб экандур ва усули мазбут ва ҳаракоти ва саканоти марғуб. Ул дақиқ фанда кўшиш ва саъй кўргузуб, дахли том ва маҳорати молакалом топиб эрди ва дилкаш нақш⁷ лар ва амал⁸ лар ва дилписанд қавл⁹ лар

¹ Шамс ул-миллати вад-дин – миллатнинг ва диннинг куёши. Бу олий рутбали шахсларга бериладиган лақаб.

² Паҳлавон Муҳаммад даврнинг йирик маданият арбобларидан эди. Алишер Навоий бу гўзал инсоний фазилятларга эга, илғор фикрли шахс билан 40 йил мобайнида яқин дўст бўлган ва уни ўзининг мураббийси санаган. Паҳлавон Муҳаммад халқ кураш турларидан «куштигир» – яккама-якка кураш тушишда шуҳрат қозонган. Ҳеч шубҳасизки, Навоийдек улкан арбоб ва буюк шоир фаолияти ҳамда ижодиёти йўналишида, равнақи ва такомилда Паҳлавон Муҳаммад каби улкан маданият намояндаларининг ўрни катта бўлган.

Паҳлавон Муҳаммад вафотидан кейин Навоий унинг хо-тирасини абадийлаштириб, бу рисоласини ёзган. Унда дўсти ва мураббийсининг ғоят жозибали образини яратган ҳамда характерини гўзал ва бетакрор чизгиларда очиб берган.

³ Паҳлавон Абусаид – Паҳлавон Муҳаммаднинг тоғаси, машҳур курашчи – паҳлавон, кичиклигида Паҳлавон шу тоғасидан куштигирликни ўрганган.

⁴ Рўзгор ҳарунлиғидин ва лайлу наҳор буқаламунлиғидин – тақдирнинг ўжарлиги ва кечаю кундузнинг ўзгарувчанлиғидан, демакдир.

⁵ Муқтазойи ожил – ўлим.

⁶ Адвор – мусика назарияси.

⁷ Нақш – куй, ашула.

⁸ Амал – куй, ашула, оҳанг.

⁹ Қавл – сўз, гап, мусикага солинган шеър.

ва ғазаллар тасниф қилур эрди ва хўб айтур эрди. Андоқки, эшитган хавос ва авом хушқол бўлмоқда беихтиёр ва ўрганмоқда бекарор эрдилар.

Ул асрнинг бу фанда моҳирлари мисли: Устод Муҳаммад Хоразмий ва Мавлоно Нуъмон ва Мавлоно Соҳиб Балхий ва Шайх Сафойи Самарқандий ва Хожа Юсуф Андижоний¹⁰ дек кишиларнинг таснифоти муқобаласида ишлар ясабдур ва нақш ва суфия ва амал ва қавл ва жир чорзаблардек ва чун ўзи аларнинг кўпидан ҳам хушгўйроқ ва ҳам хушхон эрмиш, ишларининг шуҳрати кўпроқ воқеъ бўлур эмиш.

Машхур амалларидан бири «чаҳоргоҳ» амалидурки, Мавлоно Тўтий¹¹ (алайҳа раҳма) нинг ул шеъридинким, матлаи будур:

*Соқийё, де рафта ҳасту аҳволи фардо нопадид,
Хеширо имруз хуш дорему фардору ки дид?*¹²

ким, Мир Бузург Термизий¹³ отиға боғлабдурким, бағоят хушоянда ва мулойим эшитилур ва далил буким, Хуросон мулкида, балки Самарқанд ва Ироқда ҳамул ишни билмас гўянда йўктур, балки ғайри гўянда дағи беҳад ва ҳаср халойиқнинг ёдидадур. Яна «сеғоҳ» амалидурким, Мавлоно Хусрав¹⁴нинг шеъриға боғлабдур ва матлаи будурким:

*Эй зи тоби оразат шамъе ба ҳар қошонай,
В-эй асири нурхами зулфат дили девонай*¹⁵

ким, Бобур¹⁶ отиға боғлабтурки, ул дағи бағоят муассир ва хушоянда ишдур. Яна «сеғоҳ» амалидурки.

Мавлоно Котибий¹⁷нинг ул шеъридинким, матлаи будурким:

¹⁰ Устоз Муҳаммад Хоразмий, Мавлоно Нуъмон, Мавлоно Соҳиб Балхий, Шайх Сафойи Самарқандий, Юсуф Андижоний Ҳирот маданий ҳаётининг фаол иштирокчилари, шоир, бастакор ва созандалар.

Навоий Пахлавон Муҳаммад уларнинг асарлари қабилида мусикалар яратганини таъкидлаб, баъзи жиҳатларини улардан яхшироқ чиқишига эришган, овози ғоят ёқимли ва гўзал бўлгани сабабли кўпроқ шуҳрат тутган эди, деб ёзади.

¹¹ Мавлоно Тўтий – асли туршизлик шоир. Навоий «Мажолис ун - нафоис»да Мавлоно Тўтий Абулқосим Бобур Мирзо замонида тарбият топганлигини таъкидлайди ва яхши қасида ва ғазаллари борлигини эътироф этади. Ёшлиқда дунёдан ўтган бу шоир вафотига Навоий «хурус» сўзи билан таърих туширган эди, бу сўздан абжад ҳисобида 816 йил чиқади. Демак Мавлоно Тўтий 1461 – 62 йилларда вафот этган.

¹² Тарж.: Эй соқий, кишининг иккинчи оғи кетдию эртанин аҳволи номаълум; ўзимизни бугун хурсанд қилайлик, эртани эса ким кўрибди?

¹³ Мир Бузург Термизий - ўз даврининг ғоят нуфузли сиймоларидан. Абу Саид мирзонинг ўғли Султон Махмуд мирзонинг отаси, Султон Масъуд мирзонинг бобоси.

¹⁴ Мавлоно Хусрав – бу билимдон соҳиби девон, лекин дағал табиатли. Ҳиротда вафот этган шоир ҳақида «Мажолис ун-нафоис»нинг II мажлисида Навоий маълумот бериб ёзади: «Даъволик ва бузургманиш ва тундхў киши эди. Фақир қошиға баъзи маҳалда шеър келтурса эрди, бурунроқ андоқ калом сурар эрдиким, дахл қилмоқ йули боғланур эрди. Заруратан, барча шеърни таҳсин қилмоқ керак эрди.

¹⁵ Тарж.: Чехранг тобланишидан ҳар бир жонга шамъ пайдо бўлади, девоналар дили жингалик буралиб кетган сочларнинг асиридир.

¹⁶ Бобур – Абулқосим Бобур, темурийлардан. 1447 – 57 йилларда Хуросонда ҳукумронлик қилган. Шоҳрух вафотидан кейин авж олиб кетган темурий шоҳзодаларининг ўзаро курашларига бардош бера олмай шаҳарни ташлаб кетганлар Абулқосим тахтга ўтиргач, қайтиб кела бошлайдилар. Улар орасида Алишер Навоий оиласи ҳам бор эди. Шоирнинг отаси шоҳ хизматиға киради ва бироздан кейин Сабзавор ҳокими қилиб тайинланади. Отаси вафотидан сўнг ёш Алишер ҳам сарой хизматиға киради. Абулқосим Бобур маърифатли ҳукумдор эди. У илм ва адаб аҳлиға ҳомийлик қилар эди. «Мажолис ун-нафоис»да Навоий у ёки бу шоир ёки воқеалар муносабати билан 12 жойда Бобур мирзони тилға олади ва VII мажлисда унга алоҳида мақола бағишланди. Унинг дарзешваш табиати, гўзал ахлоқли, юксак ҳикматли шахс бўлганлигини таърифлаб, тасаввуфда ҳам билимдон ва яхшигина шоир ҳам бўлганини қайд этиб ўтади. Бобурнинг бир форсий рубойиси ва қуйидаги туркий байтни келтиради:

*Неча юзунг кўруб ҳайрон бўлойин,
Илоҳи ман санга қурбон бўлойин.*

Абулқосим Бобур 1457 йилда Машҳадда вафот этган.

*Гаҳики, тиги ту дар қатли аҳли дид барояд,
Ба як мушоҳада мақсуди сар шаҳид барояд*¹⁸.

Бу ишни боғламоқдин ғарази бу матлаъ эрмишким:

*Манולי Котибий аз шоми ғам ки субҳи саодат
Ба юмни давлати Султон Абусаид барояд*¹⁹

ким, Султон Абусаид мирзо²⁰ отиғи боғлабдур, ниҳоятдин ташқари дилпазир иш тушибдир. Ва улким, Султони Соҳибқирон²¹ хизматиға мушарраф бўлди, Машҳаддин «сайди ғазол»²² шўъбасида ул хумоюн хазратнинг исмиға ўзининг бу шеъринки:

*Онжо ки бар дарғаҳат рӯи ниёз овардаем,
Рӯи дил дар каъбаи иқбол боз овардаем*²³

амал ясаб эрди ва бозгўйи²⁴ да бу икки байтин боғлаб эрди ва инсоф оламида бу икки байтдек оз айтибдурки, мамдуҳнинг бешинчи отасиғача зикр бўлмиш бўлғайким:

*Султон Ҳусайн хусрави гозийки мисли ў
Ҳаргиз набуда дар садафи рузгор дур.*

*Шоҳ аст шаҳриёр падар бар падар ки ҳаст,
Мансур Бойқаройи Умаршайхи бин Темур*²⁵.

Бу амалда басе мақомот²⁶ ва шааботе²⁷ дарж қилиб эрдиким, таърифдин мустағнидур ва асру дилпазир ва бағоят беназир боғланиб. яна ишлар ҳам мисли: «қавл» ва «ғазал» ва «чорзарб»²⁸ дек ва «савт»²⁹ ва «нақш» худ беҳадду адд боғлабдурки, халойиқ орасида машҳурдурки, борчасин дарж қилилса мужиби итноб бўлур.

¹⁷ Мавлоно Котибий – Шамсудди Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (таваллуди номаълум, Туршез – 1435, Астробод), машҳур шоир, хаттот ва мунший. Яхши котиб бўлганлигидан «Котибий» тахаллусини олган. Шоирнинг Нишопурда таҳсил олгани, Ҳирот, Самарқанд, Мозандарон, Шилон, Ҳижоз, Табриз ва Исфаҳонларда бўлгани ҳақида маълумотлар бор. Умрининг охирларида Астрободда муқим бўлган ва шу ерда вафот этган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»нинг бир мажлисида Котибийга мақола бағишлаган. Унинг қасида жанрида ихтиролар қилгани, «Тажнисот», «Зул-бахрайн», «Зулқофиятайн», «Хусн ва Ишқ», «Носир ва Мансур», «Баҳром ва Гуландом» номли маснавийлари, ғазаллар девони, қасидалар девони борлигини таъриф қилиб, Навоий «Хамса»га киришдию охирига етказа олмади, деб ёзади. Навоий таассуф билан «Бизнинг Султон Соҳибқирондек (яъни, Ҳусайн Бойқаро – С. Ғ.) сухандон подшо анга мураббий бўлса эрди ва умри дағи бирор нима вафо қилса эрди, кўп элнинг кўнглин шеър айтмоқдин совутқай эрди», – деб ёзади ва Котибийнинг шеърятисидаги маҳоратига юксак баҳо бериб, ғазал, қасида ва маснавийларидан намуналар келтиради.

Котибий тоун – вабо касалидан вафот этган ва Астрободда «Нух гўрон» қабристонига дафн этилган.

¹⁸ Гоҳо тигинг ошиқлар қатли учун кўтарилганда, бир кўриш билан юз шаҳиднинг мақсади ҳосил бўлади.

¹⁹ Тарж. Котибий ғам тунингдан нолима, Абусаид давлати баракатидан саодат тонги отиб қолади.

²⁰ Султон Абу Саид – Қаранг: ушбу китоб 220-бет, 38-изоҳ.

²¹ Султони Соҳибқирон – Султон Ҳусайн Бойқаро – Қаранг: ушбу китоб, 186-бет, 32-изоҳ.

²² «Сайди ғазол» – мумтоз мусиқа йўлларида бири.

²³ Даргоҳингга ёлвориб юзланганимда, кўнгил юзини иқбол каъбасига йўналтирган бўламан.

²⁴ Бозгўй – ашулада бирор сўз ёки шеърни такрор айтиш.

²⁵ Султон Ҳусайн ғолиб подшоҳдир, унингдек рўзгор садафида ҳеч ким, ҳеч қачон бўлмаган; У шоҳдир, отаси – Мансур Бойқаро Умаршайх бин Темур ҳам буюк шоҳ бўлган.

²⁶ Мақомот – мусиқашунослик илмида Шашмақом, Ҳоразм мақомлари ва Фарғона - Тошкент мақом йўлларининг мажмуаси маъносида қўлланилади.

²⁷ Шаабот – мусиқа йўллари.

²⁸ Чорзарб – мусиқий куй номи.

Ва шеър ва муаммо³⁰ бобида илмий ва амалийсида Пахлавон соҳиб вукуф ва жалд эрди, ул навъким, замон шуаросининг юзидин бирига онча шуур ва вукуф йўқтур ва аксар назм аҳли ҳар навъ шеър айтсалар эрди — Пахлавон назариға еткурурлар эрди ва анинг ислоҳ ва тағйир ва табдилини қабул қилур эрдилар ва ўзининг дағи шеър ва муаммо фаннида табъи мулойим эрди. Андоқки, бу матлаъ Пахлавоннингдурки:

*Гуфтамаиш»: «Дар олами ишқи ту корам бо ғам аст?
Гуфт хандон зери лаб: «Ғам нест, кори олам аст»³¹.*

Ва «Куштигир» тахаллус (қилур эрди) ва бу табънинг тахаллуси асру хўб воқеъ бўлубтурки:

*Аз хаёли печтоби коқули мушкини ў,
Дуди дил бар фарқи Куштигир ҳамчун парчам аст.*

Муаммо тариқида худ мухтариъ эрди. Жамъики муаммо айтурлар³², басе заҳмат била бир байтдин ё бир рубоийдин бир исм ҳосил қилурлар. Пахлавон устод абъетидинким, қойил муаммо қасди қилмаиш бўлғай, табъи ўзи била исмлар пайдо қилиб эрди ва бу кўп воқеъ бўлубтурким, ҳоло ушшоқ орасида бор. Ул жумладин, Ҳазрати Хожа Ҳофиз Шерозий³³нинг девонининг бурунғи ғазалининг матлаидинки, бағоят машхурдур. «Али» исм чикорибдурки:

*Ало ё айюҳас-соқий адир қаъсан ва наввилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо³⁴.*

Ҳам Хожа Ҳофиз бу матлаидинким:

*Ҳолиё маслаҳати хеи дар он мебинам,
Ки кашам рахт ба майхонаву хуш бинишнам³⁵.*

*«Амин» исм ҳосил қилибдур. Бу байтдинким:
Ганжи зар гар навбад ганжи қаноат боқист,
Он ки он дод ба шоҳон ба гадоён он дод³⁶.
«Тақий» исм ҳосил қилибтурур.*

Ва яхши рубоийлари ҳам бор. Хоҳ бир маҳалда биров учун айтғон, хоҳ бировнинг рукъасиға жавоб юборган. Баъзи ёронлариға³⁷ бу рубоийни битиб юбориб эрдиким:

*Гар жон ажалам зи тани ношод барад,
Ҳошо ки маро меҳри ту аз ёд барад.
Хоҳам ки шавам хок маро бод барад,*

²⁹ Савт – мусиқий куй.

³⁰ Муаммо – Қаранг: ушбу китоб, 217-бет, 14-изоҳ.

³¹ Унга айтдимки, сенинг ишқинг Оламида ишим ғамдин иборат бўлди. У қулги аралаш мийғида «ғам эмас», оламнинг ишқидир, – деди.

³² Тарж.: Унинг жингалак – буралган кокили хаёлидан кўнғил дуди куштигирнинг боши устида худди қора нишондир.

³³ Хожа Ҳофиз Шерозий – Қаранг: ушбу китоб, 218-бет, 19-изоҳ.

³⁴ Эй соқий, косани айлангир ва ич, дастлаб ишқ осон кўринган эди, бироқ мушкил тушди.

³⁵ Ҳозирда ўзим учун шуни маслаҳат кўрдимки, майхонага кўчайин ва у ерда шод ўтирайин.

³⁶ Гарчи олтин хазинаси бўлмаса ҳам, қаноат хазинаси боқийдир, уни шоҳларга, бунисини гадойларга берди.

³⁷ Баъзи ёронлариға – бу ерда Алишер Навоий кўзда тугилади.

*Бошад ки ба сӯи Астробод барад*³⁸.

Ва ҳам баъзи мухлис ва муътақид ёронлари рукъаси жавобида³⁹ айтиб эрдиким:

*Аз оҳуи роми худ фаромӯш макун,
В-аз сайде ки роми худ фаромуш макун.
Ҳарчанд ки бошад фаромӯшкори,
Аз сари гуломи худ фаромӯш макун*⁴⁰.

Ва мулойим қитъалари ҳам бор. Ул жумладин бири будурким, жўйи «Султоний» ёқасида Пахлавон бир лангаре⁴¹ бунёд қилибдурки, анинг таърифини қилмоқ — қуёш равшанликға ва майни мастликға таъриф қилғондекдур ва бир қатла Султон Соҳибқирон овдин қайтғонда ул тақияга тушубдур ва Пахлавон ҳозир эрмас эркандур. Бу жиҳатдан бағоят мутараддид ва мутаассир бўлубтур. Ул маҳалда узр учун бу қитъани айтиб эрдиким,

қ и т ь а:

*Такъяи моро шараф бигузаит аз чархи барин,
По ба рӯ афканда соя сояи парвардйгор,
Гарчи гардун атласи худ кард пойандози шоҳ,
Кош ман мебудами то жони худ карди нисор*⁴².

Дағи яхши сўз маснавийси ҳам борки, назм аҳлининг мутаайинларига ул навъ абёт воқеъ бўлмайдур.

Ул жумладин будурким, пахлавон Пирий куштигирким, Пахлавони номурод умрин анинг тарбиятиға сарф қилди ва назари бу эрдиким, қариғон чоғдаки, ул жаҳон пахлавони куштигир бўлиб, Султон Соҳибқирон матбуъ таъб надими мажлиси ва Пахлавон фарзанди муниси ва шамъи мажлиси бўлғай ва ул бевафолиқ қилиб Пахлавондин айрилди ва Пахлавон номуслиқ ва ғайратлиқ жигархор киши эрди ва андуҳдин кўнглида сўз ва баданида гудоз эрди, аммо мутлоқ ҳеч кишига изҳор қилмас эрди. Аммо ҳеч навъ махфий сирри ва рози йўқ эрдиким, бу фақирдин яшурун бўлғай. Андоқки бу фақирнинг ҳам андин. Алқисса қариғонининг шарҳида ва пахлавон Пирийнинг бу қариғон чоғда умрдек бевафолиқ бобида маснавий айтибдурки, бу фақир абъетин беш байт ва ўн байт айтур маҳалда ўқур эрди, бир неча байт сабт қилилди ва ул абёт будурким,

м а с н а в и й:

*Чу бар чарх равшан шавад ҳоли ман,
Ба сад дида гиръяд бар аҳволи ман.*

³⁸ Агарчи ажал ношод тандан жонни олса, асло меҳрингни менинг ёдимдан ола олмайди; хохлайманки, тупроқ бўлсаму уни шамол олиб кетса, шундай бўлсаки, уни Астробод томонга элтса.

³⁹ Баъзи мухлис ва муътақид ёронлари рукъаси жавобида – бу ерда Алишер Навоий мактубига Пахлавон ёзган жавоби кўзда тугилади.

⁴⁰ Ром бўлган оҳуингни унутма. Сайд қилинган ромингни унутма; унутмоқлик не чоғлиқ бўлмасин, ўз қулингни унутма.

⁴¹ Лангар – йўловчилар қўниб ўтадиган жой; камбағал, етимесирларга овқат улашадиган ғарибхона ҳам лангар дейилади.

⁴² Парвардигорнинг сояси такъямга ўз соясини солиб, унинг шарафини баланд осмондан ҳам юксалтириб юборди. Агарчи осмон ўз атласини шоҳга пояндоз қилган эса-да, кошки ўзим бор бўлсайдим, жонимни нисор қилардим.

*Маро бор будӣ гули навишукуфт,
Дареґо ки боди хазонаш бирӯфт.*

*Ҳама умр тухми беҳи коштам,
Чу вақти баромад набардоштам.*

*Зи он талх шуд зиндогонин маро,
Ки пири фиканд аз жавонӣ маро.*

*Кунун ман на он шери занҷириям,
Бадар бурда ҳам зи ғам пириям.*

*Ба хурди падар тифл аз он парварад,
Ки то дар бузургӣ ғам нахӯрад.*

*Зи он дар жавоний бор оядаш,
Ки дар аҳди пири ба кор оядаш.*

*Маро пирӣ он навъ охир фиканд,
Ки ҳечам жавонӣ нашуд судманд⁴³.*

Бу маснавий ниҳоятин подшоҳ дуоси била хатм қилибдур ва ҳол аҳли бу абётдин маълум қилурларким, Пахлавоннинг табида не миқдор дарди ҳол чошниси бор экандур.

Яна санойи⁴⁴ аруз⁴⁵ қофияси⁴⁶ да ҳам кўп соҳибвукуф эрди. Дағи қироат илмин ҳам яхши билур эрди ва хўб маҳраж ва тажвид⁴⁷ била Қуръон ўқур эрди ва гоҳи ҳуффодин қироат бобида сўрар эрдиким, алар жавобидин ожиз бўлур эрдилар. Пахлавондин истифода қилур эрдилар.

Яна нужум илмин⁴⁸ онча билур эрдиким, ҳар мавлид учун ройижаи толеъ битий⁴⁹ олур эрди.

Яна тибб ва ҳикматға кўп мулоямати бор эрди. Мавлоно Қутбуддин⁵⁰ ким, бу мулкнинг мутаайин табибидур — бу фанни касб қилур эрди. Мавлоно Ало ул-мулк⁵¹ табиб била Мавлоно Абдуссалом Шерозийки, беназир муолиж эрди — Пахлавонға мусоҳиб эрди ва дойим бу фан баҳсида ва гуфту шунуфтада алар Пахлавон сўзларин мусаллам тутиб, муолажаларин ҳам таъриф қилур эрди ва асҳобдин ҳарқайсиға мараз тори бўлса эрди, кўпи ул эрдиким, ўзи муолажа қилур эрди.

⁴³ Агар холим фалакка маълум бўлса, юз-кўз билан аҳволимга йиғлар эди; менда янги очилган гул бор эди, во дариг уни хазон шамоли олиб кетди; умр бўйи яхшилиғ уруғини экдим, униб чикқанда эса йиғиб ололмадим; шунинг учун ҳаёт менга аччиқ бўлди. Кексалик мени ёшлик палласидан итқитиб ташлади; энди мен ул занжирбанд шер эмасман. Кексалик ғами мени бутунлай олиб кетди. Ота болани шунинг учун тарбия қиладики, токи у катта бўлганида ғамхўрлик қилсин; ундан йигитлигида фойда бўлсин, кексалик пайтларида эса, ишга ярасин. Мени кексалик шундай синдирдики, йигитлик асло фойда келтирмади;

⁴⁴ Санойиъ – санъат сўзининг кўплиги, хунарлар маъносида ҳам келади. Бу ерда адабий санъатлар назарда тутилади.

⁴⁵ Аруз – шеърнинг вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги фан.

⁴⁶ Қофия – шеърда байт ёки мисралар охиридаги сўзнинг иккинчи байт ёки мисра охиридаги сўзга мос оҳангдош бўлиши. Шарқ поэтикасида қофиянинг ўзига хос назарияси бор. Шунинг учун қофияга оид адабий илм мавжуд.

⁴⁷ Тажвид – Қуръон каримни талаффуз қоидалари билан ўқиш. Бу ҳам илм даражасида ўрганилган,

⁴⁸ Илми нужум – осмон жисмлари ва унинг харақларини ўрганувчи илм, астрономия.

⁴⁹ Мавлид учун ройижаи толеъ – кейинги вақтларда кенг тарқалган гараскопни англатади.

⁵⁰ Мавлоно Қутбиддин – ўша даврнинг машҳур табиби. Пахлавон Муҳаммад ундан тиб илмини ўрганган, асли Насафдан бўлган.

⁵¹ Мавлоно Ало ул-мулк – Пахлавон атрофидаги табиб дўстларидан.

Яна фикҳ илми⁵² да ибодотдин фаройиз ва сунан ва вожибот ва мустаҳаббот ва бу ибодатга мувофиқ адъияким, кўпрак фуқаҳо ва зуҳходға мазбут ва маҳфуз эмас, Пахлавонга мазбут эрди.

Ва устод абётин: маснавий ва қасида ва ғазал ва ҳар синф шеърдин хўб ва ҳам кўп ёдида эрди. Андоқки, ҳар маҳалда ҳар навъ муносиб назмлардин ширин иборат ва такаллум била ва баъзи маҳалда рангин алҳон ва тараннум била андоқ адо қилур эрдиким, аксар мажлис ҳуззориға насридин хабар ва назмидин асар воқеъ бўлуб, рикқатлар даст берур эрди ва кўп машойихлар ва аҳлуллоҳ ва дарвешлар мажлисиға баҳраманд ва хизмат ва мулозаматларидин сарбаланд ва аржуманд бўлуб, шарафи қабул топиб ва бача ҳар сифатдин аҳли тарик пахлавонлар ва улуғ кишиларга шойиста хизмат қилиб, қисватлар ҳавола қилиб эрдилар. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло анга қобилият каромат қилиб эрди. Ҳар навъ ишга хотир мутаважжих қилса эрди — ул навъ даҳл қила олур эрдиким, ул фан аҳлининг моҳирлариға мустаҳсан тушгай ва бир навъ қабулиятни анинг зотида халқ қилиб эрдиким, ҳар навъ халойиқ била ихтилот қилғоч, аларнинг кўнглига матбуъ ва табъиға маҳбуб эрди ва писандида атвори беғоят ва ҳамида ахлоқу шиори бениҳоят, мижозидида базлу саҳо ғолиб ва табъида шафқату раҳо муфрит, улуғларға зотий ниёзмандлиғ ва хизмат ва кичикроқ нотавонларға расми меҳру шафқат ва сарпайвандлиқ ва мутавасситул-қолларға иши мулоямат ва хўб забонлиқ ва фуқаро ва масокинға варзиши мувофақат ва нафърасонлиғ. Кечароклик ва кундузлик йигирма тўрт соатда Пахлавоннинг такъясйида ҳоҳ сафарда, ҳоҳ ҳазарда табх иштиғолидин фароғат йўқ эрди, турлук-турлук аъима эрди. Андоқки, бу неъмату ағзиядин фуқаро ва масокину муқим ва мусофир маҳзуз эрдилар. Ағниё ва аҳли тамкин ва озодалару шохзодалар ва акобиру ашроф баҳраманд эрдилар, ҳаттоқим, султонус салотин ҳам етгач, бу мазкур бўлғон аъималар ҳам тортилур эрди ва етмасалар эрди — Пахлавоннинг ушоқлари кўтариб тоғға элтурлар эрди ва агар элтмасалар эрди — юқоридан киши келиб, тилаб элта борурлар эрди ва ашриба ва фавоқиҳ ва ҳалвиёт⁵³ ҳамул аъимаға - яраша муқаррар эрдиким, тортилур эрди ва ҳар тарафдин келган фуқоро ва ғуроба ва ак-сараш ўн кун, балки бир ой-икки ойғача таваққуф қилсалар эрди — бу маъкулот аларнинг илайига кулфатсиз, балки икки-уч қатла тортилур эрди ва улоғларига арпа ва сомон, улоғлар ва ўзларига ороста маскан ҳам тайёр эрди. Ва бу халойиқдин кўпи андоқ эрдиким, борур чоғларида Пахлавон мурувват ва карамидин йўл харжиси ва баъзи дарवेशона либослар ва табарруқларға ҳам мустафид бўлуб эрдилар. Жамии аҳли туруқ ўзларини Пахлавоннинг фотиҳа ва такбириға еткурмағунча ўз тарикларида ишлари тамом бўлмас эрди.

Борча содоту машойих ва уламою фуқаронинг маҳбуб ул қулуби эрдн ва подшоҳ эшигида аркони давлатдин олийшон беклар ва олиймакон ичкилар ва судур ва сойир халойиқға Пахлавоннинг суҳбати наврўз ва байрамча бор эрди, ҳаттоқи султонзодалар тиламас эрдиларким, бир лаҳза онсиз бўлмағайлар эрдиким, подшоҳзодалардин нечаки муътамад отланиб, Пахлавоннинг такъясйига бориб, суҳбатлиғе қилғайлар эрди. Ул дағи борчасиға лойиқ хизматлар қилиб, суҳбатлар тузиб, неъматлар тортиб, созандалиғ ва гўяндалиғ буюруб, самоъ ва рақс қилиб, аларни хушҳол ва мунбасит узотур эрди.

Ва Султонус-салотиннинг ғариб шафқату улфати ва ажиб инояту нисбати Пахлавон борасида бор эрди. Ҳеч суҳбат тиламаслар эрдиким. Пахлавондин айру қилғанлар. Борча мажлис ва маҳфилда Пахлавон ҳозир эрди ва суҳбатнинг хушлуғиға боис эрди.

Ва шеър ва муаммо ва мусиқийки, суҳбатнинг мужиби нишот ва инбисотидур, чун Пахлавоннинг борчада вукуфу даҳлу тасарруфи зоҳир, балким ул фунунда аҳли фандек моҳир эрди — суҳбатнинг юзи Пахлавонға эврулур эрди. Ва Султон ус-салотининг надими мажлис ва аниси анжуман ва хилвати ва ҳар розда маҳрами ва ҳар ҳолда ҳамзобону-ҳамдами эрди. Такаллуфсиз ва муболағасиз подшоҳдин гадоғача ва аҳлуллоҳдин яҳуд ва торсоғача Пахлавонни севмас ва тиламас киши йўқ эрди.

⁵² Фикҳ илми – диннинг йўл-йўриқлари, қоидалари тўғрисидаги илм.

⁵³ Ашриба ва фавоқиҳ ва ҳалвиёт – шароблар, хўл мевалар ва ҳолвалар (канд-курслар ҳам кирази).

Субҳоналлоҳ, юз минг ҳамду сипос ва санойи беҳаду қиёс ул қодир сунъиғақим, ҳар бандасиғақим, бир овуч туфрокдин халқ қилибдур, мунча қабулият ва қобилият ва ахлоқи ҳамида ва атвори писандида ва зоҳир юзидин мунча фазлу камол ва маъни тарафидин мунча важди ҳол бера олурқим, бир жаҳон халқин мулоямат била сайд ва бир олам аҳлин занжири иродати била гирифтори беқайд қилғай.

Алқисса, Пахлавоннинг борча навъ ишларининг хушлуғи баёнида ва ҳар тавр сийрат ва суратининг дилкашлиғининг шарҳида забонварлар тили қосир ва достонгустарлар нутқи ожиздур.

Қирқ йилға яқин бу фақир била мусоҳиби жоний маҳрами рози ниҳоний эрди. Фалокат айёмидин зоҳир юзидин таайюн ва иститоат замониғача кўпрак авқот била экандур. Биз иковдин-иков ҳар кўйда югурган, ўзни ҳар аҳли дил шарафи мулозаматиға еткурган. Анинг рифку мувофақатин не тил билан тақрир қила олғаймен ва не қалам таҳрири била баён қила олғаймен.

Мундин ўтмаски, қирқ йил бир менингдек худрой ва бесарупой ошуфтасори паришон рўзгор киши била мусоҳиблик қилғайки, хотирға келмаски, андин хотирға ғуборе ўлтирмиш бўлғай ва кўнгулға етмаски, ҳаргиз андин кўнгулға озоре етмиш бўлғай, балки андоқ нисбат қилмиш бўлғайқим, кундан-кунга муҳаббат риштаси маҳкамроқ ва маваддат қоида ва тариқи муаққад ва мустаҳкамроқ бўлмиш бўлғай ва ҳол улқим, етмиш икки фирқа била маоши ушбу наҳаж била воқеъ эрдиким, ҳар киши анинг мулояматин ўз ҳолиға мулоҳаза қилса эрди — хаёлиға бу келур эрдиким, андин махсусроқ ва мулоимроқ ёри ва мусоҳиби йўқ эрди эркан.

Анинг зеҳну закоси латофатидин ва ҳофизаси тезлиги ва зарофатидин бир неча калима хотирға келур; адо қилмоғи ҳоли аз муносабате эмас. Султон Абусаид мирзо замонидақим, Хуросон аҳли Самарқанд аҳлиға асир эрдилар ва ҳар навъ зулм ва тааддики, алардин воқеъ бўлса, бу асирлар мутеъ ва фармонпазир.

Бу фақирни айни ифлосу фалокат ва сарнавишу ранжуриш Машҳад сори тортиб элтти ва анда етгандин сўнгра мафосил марази⁵⁴ тори бўлиб, бир гўшада йиқилдим. Иттифоқо Пахлавон хизматлари ҳам ул айёмда Машҳадда эрди. Бу фақирнинг ҳолидин хабар топғондин сўнгра ҳар кун қадам ранжа қилиб, улча қоидаи шафқат ва ёрлиғ ва тариқи муҳаббат ва ғамхорлик бажо келтурур эрдилар — ангачаки мараз дафъ бўлди. Ва Мавлоно Абдуссалом Шерозий⁵⁵ раҳимахуллоҳки, ул замоннинг моҳир ҳақими ва ҳозик табиби эрди — бу заифға муолиж эрди. Андоқки, атиббо даъбидурки, мариз мизожида маразни зойил қилғондин сўнгра чун адно хилт жилд тахтида қолур — тараддуд ва далк буюрурларки, ул маводни таҳлил била дафъ қилғай — ул дағи бу фақирға буюруб эрди. Пахлавон меҳрибонлик ва шафқат юзидин ҳар кун иёдатимға келур эрди ва далк ходимлиғи ва тариқин чун киши андин яхшироқ билмас эрди ва ўзи ҳам ҳақимшева киши эрди — илтифот қилиб, ул амрға иштиғол кўргузар эрди. Қазоро, бир кунқим, саҳари фақир бу шеърни айтиб эрдиким, матлаи будирқим:

*Ҳар қаён боқсам, юзумга ул қуёшднн нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар, ул ой манга манзур эрур.*

Ва бу шеър етти байт эрди ва мусаввир қилиб жайбимға солиб эрдим ва ҳануз кишига ўқумайдур эрдим ва кўрсатмайдур эрдим.

Пахлавон илтифот юзидин маъхуд дастури била эғнимни тутар эрди, муқаддима бунёд қилдиким:

⁵⁴ Мафосил марази – бўғимларнинг зирқираш касали.

⁵⁵ Мавлоно Абдуссалом Шерозий – замонасининг машҳур ҳақими, ҳақиқий табиби. Машҳадда Навоийни даволовчи табиб бўлган.

— Сени бу кун дерларким туркча шеърни яхши айтурсен ва туркча назм айтур элдин эшитиб, бизга бу сўзни мусаллам тутарлар. Бизнинг бир саволимиз бор.

— Жавоб берай, сиз бори саволингизни айтинг.

Деди:

— Саволимиз будурки, туркийгўй, шуародин улча шеърлари рўзгор сафҳасида сабтдур, қайси яхшироқ айтибдурлар? Ва сенинг ақиданг анинг яхши айтмоқиға борур, сен бегонурсен?

Фақир дедим:

— Борча яхши айтибдурлар, мен бегонурмен.

Пахлавон деди:

— Сен такаллуф ва касри нафсни қўй, воқеъ юзидин сўз айтки, буки: борини бегонурмен дерсен, борча худ бирдек эмас, албатта тафовут бор.

Фақир айттимким:

— Мавлоно Лутфий ҳоло мусалламдурлар ва бу қавмининг устои ва малик ул-каломидур.

Деди:

— Нечук Сайид Насимий⁵⁶, демадинг?

Фақир дедим:

— Хотирға келмади ва бар тақдир келмоқ, Сайид Насимийнинг назми ўзга ранг тушубдур, зоҳир аҳли шуаросидек назм айтмайдур, балки ҳақиқат тариқин адо қилибдур. Бу саволда сенинг ғаразинг мажоз тариқида айтур эл эрди.

Пахлавон эътироз юзидин киноятмуз дедими:

— Раво бўлғайки, Сайид Насимий борида Лутфий назмини писанд қилғайсен ва ҳол улким, Сайид Насимийнинг назми зоҳир юзидин мажоз тариқиға шомилдур ва маъни юзидин ҳақиқат тариқиға ва юқори битган байтни ўқудиким, фақир бу саҳар айтиб эрдим. Чун матлаъни ўқуди, ўзга абъётин ҳам мутаоқиб баён қилди ва таҳаллусиким, бу навъ воқеъ бўлубтурким:

*Ғар Навоий сиймбарлар васлин истаб кўрса ранж,
Йўқ ажаб, невчунки, хом этган киши ранжур эрур.*

⁵⁶ Сайид Насимий – буюк озарбайжон шоири, файласуфи. Исми – Али, Имоиддин – лақаби. Асли Ширвондан, 1370 й. да Шамоҳи шаҳрида туғилган, илк таҳсилни ҳам шу шаҳар мадрасаларида олган. У аввал «Хусайний», «Сайид» таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Насимий Темурнинг истилочилик сиёсатиға ва истибодига қарши курашға даъват қилувчи, яъни тариқат – ҳуруфийликни қабул қилган ва уни фаол тарғиб-ташвиқ этган. У бу жабҳада кейинчалик унга дўст бўлиб қолган устози, ҳуруфийлик тариқатиға асос солган Фазлуллоҳ Наимий билан танишгач «Насимий» таҳаллусини олади. Наимий Мироншоҳ томонидан қатл этилгач, ватанини тарк қилган, Насимий Бағдод, Онатўли, Токат, Бурса ва бошқа жойларда яшайди, охири Ҳалабда қарор топади. Миср султони Муайяддин Насимийни даҳрийликда айблаб, 1417 йилда уни тириклайин терисин шилдириб, қатл этишға эришди. Шоирнинг фожиали ўлими ҳақида кўплаб ривоятлар мавжуд. Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да шоир ҳақида ёзади: ...мазкур бўлган мулк аҳлиға анинг шеъри муқобаласида ҳамоноки шеър йўқтур. Ҳамоно тақлид аҳли (риёкорлар – С. Ғ.) ани мазҳабида қусур тухматиға муттаҳам қилиб, шаҳид қилдилар. Машхур мундоқдурки, терисин сўяр ҳукм бўлуб-тур.. Ул ҳолатда бу шеърни дебдурким,

Н а з м:

Қибладур юзунг, нигоро, қошларинг меҳроблар

Суратинг мусҳаф, вале холу хатинг эъроблар.

Ва бу шеърнинг таҳаллуси ушбу муддаоға долдурким:

Н а з м:

Эй Насимий, чун муяссар бўлди иқболи висол,

Қўй, терингни сўйса сўйсин, бу палид қассоблар.

Айтиш кераки, бу мактаъ байт Навоий таржимасида берилган. «Қатрада осмон акс этади» деганларидек, байт Навоийнинг юксак таржимонлик маҳоратини намён қилади. Байтнинг асли қуйидагичадир:

Чун Насими жовидони ёр ила бўлди висол,

Гўй неча донарса донсун бу яшил дулаблар.

Биринчи байтнинг иккинчи мисрасидаги «Мушкин хатинг»ни Навоий «холу хатинг» деб берган.

Бу ерда Навоий Пахлавон Муҳаммадга Насимий шеърятининг моҳияти – ҳақиқат тариқи – йўлларини баён этишлик бўлгани ҳақида фикр билдиради. Унга эътироз билдириб, Пахлавон дейдики, Насимий шеърлари зоҳиран мажозий, ботинан эса ҳақиқийдир.

«Навоий»ни «Насимий»та тағйир бериб ўқуди ва филвоқеъ бу байтда Навоий лафзидин Насимий лафзи муносиброқдур ва фақир мутаажжиб бўлдум. Оқхистароқ илгимни жайбимға элттим ва мулоҳаза қилдим: ўзум битиб жайбимға солгон мусаввада мавжуд эрди, ҳайрату таажжубим ортти. Ва Пахлавон ҳамул айтган сўзни иода қиладур эрди ва ул шеърнинг абётин мукаррар ўқур эрди. Ва бу фақир бетахаммул бўлуб сўрдумким, ул иш кайфиятин маълум қилғаймен. Ул ўзин йироқ тутти ва ўз сўзида русух кўпрак зоҳир қилди. Фақир муболаға қилгон сой Пахлавон ҳам муболаға кўргузди. Зарурат юзидин сўрдумки:

— Бу шеърни қачон ёд қилиб тутуб эрдинг?

Деди:

— Ўн икки йил бўлғайки, Бобур мирзонинг мажлисида бу шеър ўтар эрди, менга бағоят хуш келди, битиб олиб ёд туттум.

Бори ҳар ҳол била букун ўтти, ул такъясига борди. Тонгла ҳамул дастур била яна келди, яна суҳбат бўлди, яна бу сўз ораға тушди. Яна фақир сўрдум ва илҳоҳ қилдимким, бу иш кайфиятин маълум қилғаймен. Бу қатла худ дедикки:

— Ул вақтки, мен бу шеърни ёд туттим, куштигирлардин ҳам нечаси бор эрдилар ҳам ўргандилар, — деб уч-тўрт пиёда сорт куштигирники, анинг била келиб эрдилар тилаб дедикки: «Ўқунг, андоқки менинг била ўрганиб эрдингиз». Алар дағи пайдарпай равон ўқудилар. Фақирға таажжуб устига таажжуб воқеъ бўлди ва Пахлавон сўзи сидқида муболаға қилур эрди. Агарчи муболаға хожат эмас эрди, невчунким, сидқи даъвосида неча тонук ҳам ўткарди.

Оқибат андоқ маълум бўлдимким, эгнимни улайдурғонда жайбимда қоғоз кўрубтур, оқхисталиқ била ул қоғозни чиқориб кўрубтур ва маълум қилибдурки, ушбу яқинда айтилгон шеърдур. У қоғозни очуқ ёнида кўюбдур ва ёд тутубдур ва чирмаб, жайбимға солибдур. Ҳамул замон бўлгон сўзларни ораға солибдур. Оқшомки, такъясига борибдур, куштигирларига таклиф била ўргатибдур ва буюрубдурки, эхтимоми тамом била такррр қилибдурларки равон ўқур чоғда равон ўқуғайлар.

Пахлавоннинг ул навъ ғариб ишлари ва ажиб зарофатларики, табъға мужиби таажжуб ва ақлга боиси таҳайюр бўлғай — кўп эрди.

*Дар силсилаи фақир ба иршоди туем,
Дар шому саҳар ҳамеша бо ёди туем,
Дар доираи фано ба авроди туем,
Яъне ки ятими Неъматободи туем⁵⁷.*

Пахлавон жавоб битган руқбада бу рубоийни битиб эрдиким:

*Э, Мир, ту пиру мо ба иршоди туем,
Доим ба дуоғўию бо ёди туем,
Ин шаҳр ба ту хуш асту мо бо ту хушем,
Мурдему хароби Астрободи туем⁵⁸.*

Султон Соҳибқирон асари иноятидин ва маҳзи тарбиятидин Пахлавоннинг иши улуғ бўлди. Андоқки, улуғлукға таъзим қилурлар эрди ва истиҳқоқи бор эрди ва Неъматободдаким, анинг такъяси эрди — подшоҳ давлатидин юзга яқин куштигир яна мунча ҳамдин ортуқ сойир худдом

⁵⁷ Тарж.: Фақирлик йўлида сенинг иршод (тўғри йўллар кўрсатиш)инг биланмиз. Кеча-кундуз ҳамиша сенинг ёдинг биланмиз. Фано доирасида сенинг номингни такрорлаш биланмиз. Яъни, сенинг Неъматободинг етимларимиз.

⁵⁸ Тарж.: Эй Мир (яъни Навоий – С. Ғ.) сен пирсан, биз сенинг иршодинг биланмиз. Доим сенинг дуоғўйингиз ва ёдинг биланмиз. Бу шаҳар сенга яхши, ёқимлидир ва биз сен билан хурсандмиз. Биз ўлдик, Астрободинг харобимиз.

Паҳлавон хизматида бор эрдиларким, юзча куштигирдин ўнчаси талабкаш ва йигирмага яқини қадаргир ва жалди навхостаким, борча маъракада тутарлар эрди. Ҳаттоким, салотин замонида ҳам яна ўн-ўн беш созанда ва ғўянда ва хонандаким, ул силсила аҳлидин ҳеч қачон ҳеч қайсиға даст бергани маълум эмас. Ва мунга яраша борча тартибу одоб ва тазйину асбоб муҳайё эрдиким, баяк бора Паҳлавоннинг ушоқларидин бири бу фақир қошиға изтироб била югуруб келдики, Паҳлавонға бевосита ғаше⁵⁹ воқеъ бўлубтур ва ҳуши зойил бўлуб, беҳуд йиқилибдур, сизга хабар қилдуқки, табиб юборгайсиз. Фақир филҳол Мавлоно Абдулҳай⁶⁰ била Мавлоно Нуриддинким, ҳозир эрдилар, таъжил била юбордим. Алар бошиға етгунча Паҳлавон худ ўзга олам азиматиға оёқ урган экандур. Атиббо бир замондин сўнгра Паҳлавон мотамидин ғамзада бўлуб, юз дарду ҳасрат била қайтиб келдилар.

Бу ҳолдин Султон Соҳибқирон мизожиға ғариб андуҳ ва изтироб тушуб, ғоят ҳузн ва малолатдин талх-талх шўроба тўкуб, ҳой-ҳой йиғлади ва шаҳзодалар дағи ушбу дастур била мотам амриға муртакиб бўлдилар ва аркони давлатдин олий миқдор умарои завил — иқтидор ва вузаро ва соҳиб тамкин ичкилар ва хусусият ойин гулчехралар ва сойир эшик аҳлики, борча Паҳлавонға ёр ваҳаводор эрдилар, беихтиёр сўгворлиқ расмини бажо келтуруб, ўзни мотамий туттилар ва шаҳр аҳолисидин содоти олийшон ва уламои олиймакон вামашойихи изом ва қузоти киром ва хавосу авом мажмуи таъзият тутуб, либосиға тағйир бериб, марсия ва таърихлар айтиб, дайнини ўзлариға иқроқ қилдилар, балки бошқа-бошқа ўзларин соҳиб азо кўргузуб, ошуб ва шайн зоҳир қилдилар. Ва зарофатосор шуаро ва диққатшиор зурафоки, Паҳлавоннинг борча вақт мусоҳиби эрдилар ва ҳақиқат маоб аҳли тарик ва тарикат интисоб аҳли таҳқиқ, Паҳлавон дойим аларнинг хизмат ва дилжўйлиғиға иштиғол кўргузур эрди — борча маълул ва гиръён ва ул мотамдин паришон ва бесару-сомон бўлдилар ва теграсидаги ёри ушшоқ ва мулозимлар ва ҳамнишин ва сойир фуқаро ва масокин «вовойло, вомусибато!» ниқобин фалаки асирға тортиб, нав-ҳалар ва нудбалар кўргуздилар.

Ва Султони Соҳибқирон Паҳлавоннинг мадфанин Неъматобод ичидаким, Паҳлавон учун ясағон эрди — таъйин қилдилар ва анда дафн қилдилар. Ва подшоҳона жашн тузуб, азим ошлар бериб, хатм қоидасини бажо келтурдилар.

Чун Ҳазратн Маҳдумий Шайх ул-исломий қаҳф ул-аномий⁶¹ Мавлоно Нуриддин Абдурахмон ил-Жомий⁶² (қаддасаллоҳу руҳуху)дин бир йил сўнгра Паҳлавон ҳамул Ҳазратнинг пайравлиғиға; бу фано тангнойидин бақо гулшани фазосиға хиром кўргузди ва ул Ҳазратнинг Паҳлавон била бениҳоят илтифотлари ва беҳадду ғоят махсус мулояма ва ҳолатлари бор эрди, фавтининг таърихи ғариб услуб била воқеъ бўлубдурким, фавтларнинг таърихи бўлур:

*Муҳаммад Паҳлавон ҳафт кишвар,
Ки дар даҳраиш навбад ақрону амсол.
Сару сарҳалқаи аҳли тариқат,
Ки рафт аз қайди гети фориг ул-бол.
Зи баъди қутби олам орифи Жом,
Ки ў маҳдуми даврон буд аз иқбол.*

⁵⁹ Ғаше – қандайдир дард.

⁶⁰ Мавлоно Абдулҳай – табиб, Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Мавлоно Абдулхайни табобат аҳлидан Ғиёсиддин Азиз ва Уло ул-мулклар билан бир ерда тилга олади. Уларнинг учаласини «Амир» унвонлари билан беради ва саройда мансаб ва обрўлари юқори бўлганини қайд қилиб ўтади. «Мақорим ул-ахлоқ»да эса, Мавлоно Абдулҳай Навоий ҳастининг охириги дамларида ёнида бўлгани ва табиблардан Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Чилоний билан шоир томиридан кон олганликларини ёзади.

Паҳлавон Муҳаммаднинг сўнги дамларида Навоий ўз ҳузурида бўлган мавлоно Абдулҳай ва Мавлоно Нуриддинларни дарҳол унинг ёнига жўнатади, лекин фурсат ўтган, Паҳлавон бандаликни бажо келтирган бўлади.

⁶¹ Қаҳф ул-аномий – инсонлар таянчи, паноҳи демақдир қаҳф ғор, Куръони каримнинг «қаҳф» сурасидаги биродарлар узоқ муддат ухлаб қолган ғор бўлиб, сиғинадиган жойни ҳам англатади.

⁶² Абдурахмон Жомий – қаранг: шу китоб, 113-бет.

*Пас аз соли сӯи жаннат хиромид,
Аз ин дерина дайри мухталиф ҳол.
Агар пурсад касе таърихи фавташ,
Бигуям: «баъди Маҳдуми ба як сол»⁶³.*

Ҳақ субҳонаху ва таоло ҳар замон юз қандил нур ва ҳар дам минг машъал берур, пурфутух руҳиға нозил қилсун ва анинг руҳи мададидин бу шикаста ва ғамзада ва бу хаста мотамзаданинг дунё мақосидин ва охири муродотин ҳосил!

*То ҳашир уза анинг марқади пурнур ўлсун,
Ҳақ раҳматидин равон мағфур ўлсун,
Жаннат чаманида руҳи масрур ўлсун,
Кавсар суйи бесоқий анга хур ўлсун.*

⁶³ Тарж.: Муҳаммад Пахлавон – етти ўлка пахлавони. Дунёда унинг тенгги, ўхшаши йўқ. Тарикат аҳли (суфийлар – С. Ғ.) нинг боши ва сарҳалқаси (ақли – С. Ғ.) дунё кишанларидан қанот ёзиб кетди. Олам таянчи, Жом маърифатчиси иқбол юзасидан даврнинг ҳурматли зоти (яъни, Жомий – С. Ғ.) кетидан бир йилдан кейин ранг-баранг кўринишдаги бу кўҳна дунёдан жаннат томон хиром қилди. Агар кимда-ким вафоти таърихи сўраса, «Маҳдумдан кейин бир йил ўтгач» – деб айтинг. Бу ерда таърих моддаси «баъди маҳдуми ба як сол» бўлиб, абжад ҳисобида 899 – 1433 йил чиқади.